

170 404

TÜRKİYE'DE HAC ORGANİZASYONU SEMPOZYUMU

(Tebliğ ve Müzakereler)

(7-9 TEMMUZ 2006)

TÜRKİYE BİLİMSEL VE İSLAMİ İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	170404
Tas. No:	297.541 TÜR.H



Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 691
İlmî Eserler: 119

*Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu
(Tebliğ ve Müzakerele)*

Editör: Dr. Mehmet BULUT

Grafik-Tasarım: TN İletişim (0312. 431 28 68)

Baskı Kontrol: M. Ali SOY

Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cd 358. Sk. No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara

Mayıs 2007, Ankara

2007-06-Y-0003-691
ISBN 978-975-19-4028-5

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim Adresi
Eskişehir Yolu 9. km. Çankaya / Ankara
tel.: 0312. 295 72 94 - faks: 0312. 284 72 88
diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Hacı (Aday)ların(ın) Eğitimi

Prof. Dr. M. Şevki AYDIN
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

1. Giriş

Bu tebliğde hacı (aday)ların(ın) Türkiye ve Suudi Arabistan ayağında eğitimi sorunu ele alınmaktadır. Yapılan değerlendirmeler, özellikle ve öncelikle, 2005 yılı haccında İrşad Ekip Başkanı olarak yaptığım gözlemlere, edindiğim deneyimlere ve başkalarının yazılı ve sözlü olarak naklettikleri deneyimlerine dayanmaktadır.

Bilindiği gibi Diyanet İşleri Başkanlığı, hac işlerini organize etmekte ve bu çerçevede, hacı adaylarının eğitimi faaliyetlerini de yürütmektedir. Her geçen yıl gelişerek devam eden bu faaliyetlerin daha nitelikli hale gelmesi için çalışmaların sürdürülmesi gerekmektedir. Bu tebliğ, bu anlamda katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda bu tebliğle, hacı (aday)ların(ın) eğitimi için bir kuramsal çerçeve oluşturulmaktadır. Bu konuda ortaya konacak alt projeler, uygulamalar, ayrıntılar için bu çalışma bir yol haritası işlevi görecektir.

2. Niçin Hacı (Aday)ların(ın) Eğitimi?

Bu noktada hemen sorulabilir: Neden hacı adaylarının eğitilmelerinden özellikle söz edilmekte ve bu başlı başına bir sorun olarak ele alınmaktadır? Bu sorunun cevabı kısaca şöyle verilebilir:

Hac, İslâm'ın ana esaslarından biridir. Aynı zamanda, diğer ibadetlere kıyasla en zor ve en karmaşık olanıdır. Zordur; çünkü yılın sadece belli bir zaman diliminde ve belli bir mekânda yerine getirilmesi gerekmektedir. Üstelik bu mekân, hacılarımız için oldukça yabancı ve iklim şartları bakımından alabildiğine farklı bir coğrafya. Buna ilâveten hac, baştan sona birbirinden farklı yerlerde gerçekleştirilen farklı sembolik davranışlar/iş ve işlemler bütünüdür. Bu sembollerle yüklü oluşu, onun oldukça karmaşık/çetrefil niteliğe

bürünmesine neden olmakta ve onun anlaşılmasını, dolayısıyla da ifasını zorlaştıran önemli bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üstelik hacı adayı, bu ibadetin nasıl yapıldığını daha önce görüp gözleme imkânına da sahip değildir. Önceden aşına olamadığı bu ibadeti ömründe bir defa yapacak, belki bir daha yapma imkânını bulamayabilecektir. Bu ibadetin, hacı adayının hayatında bir ilk olmasına karşın tekrarının mümkün olamama ihtimalinin bulunması, heyecanını artırmakta, kaygılanmasına, hatta korkular hissetmesine neden olabilmektedir. Hadis-i şerifte belirtildiği üzere, haccın bireyi arındırıcı işlevinin farkında olmak ve o amaçla hacca yönelmek, hacı adayının kaygılarını, korkularını daha da artırabilmektedir. Bu kaygı ve korkunun yoğunluk derecesi, hacı adayının işinin zorluk derecesinin daha da yükselmesine yol açmaktadır.

Hac ibadetinin zorluğunu azaltmak, yükünü hafifletmek suretiyle hacı adaylarımızın bu ibadeti şartlarına ve adabına uygun biçimde yerine getirebilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığımız, çok büyük bir organizasyon oluşturmuş; her yıl daha iyi bir şekilde gerçekleştirilmesi için yoğun çalışmalar yapmaktadır. Bu organizasyonun başarı düzeyi, insan kaynağının bilgi ve beceri donanımının yeterli düzeyiyle doğru orantılıdır. İnsan kaynağı ile,

a- hacda görev alan meslektaşlarımızı ve

b- hacı adaylarını kastediyorum. Bu iki grup insanımız, ne kadar görevleriyle ilgili bilgi ve beceri donanımına sahip kılınır, bu konuda ne kadar bilinçli bir duruma getirilirlerse o oranda ibadet anlayışında derinleşir ve bu görevlerini lâıyıkı vechile yerine getirebilirler.

Hacı adayı, hac ibadetini iyi kavradığı, doğru anlamlandığı ve bu ibadete ilişkin uygulamaları nasıl gerçekleştireceğini iyi öğrendiği zaman, özgüveni artacak, yukarda sözü edilen yabancılik duyguları, kaygıları, korkuları alabildiğine azalacaktır. Bunun sağladığı rahatlıkla, hac ibadetini zevkle, haz alarak, tam bir vecd içinde yapma imkânını elde edecektir. Onun için hacı adaylarının hac konusunda bilgilendirilip bilinçlendirilmesi son derece önem arz etmektedir.

Esasen hac ibadeti, baştan sona bireyin eğitim sürecinden geç(iril)mesidir. Haccın kendisi eğiticidir. Bu durum her ibadet için söz konusu olmakla birlikte, haccın çok yönlü ve çok boyutlu, âdeta diğerlerini kapsayıcı oluşu, onun bu niteliğini/işlevini diğerlerinininkinin ötesine taşımaktadır. Kişi hac menâsikini bilinçli bir şekilde yerine getirirken, hep kendini arındırma, yenileme, geliştirme, yeni davranışlar kazanma süreci içinde yol almaya devam eder. Söz gelimi, şeytan taşlarken bunun bir sembolik hareket olduğunu, bu hareketin arkasında çok derin ve ince anlamların yattığını kavramış bir hacı adayı düşünelim. Taşlarken, bütün şeytanî düşünce ve davranışları, bu çerçevede kendinde bulunanların tümünü taşıdığını, onları kendinden uzaklaştırma ve onlara bir daha dönmeme kararı aldığını, bu anlayışla onlardan sıyrılma çabasında olduğunu hissediyor, düşünüyor, bunun coşkusunu yaşı-

yor. Bizzat bu eylemi gerçekleştirdiği esnada kendini arındırıyor, yeni davranışlar kazanıyor, yani kendini eğitiyor demektir. Hac ibadeti içerisinde yer alan diğer bütün hareketlerde de durum böyledir. Bu nedenle hac, baştan sona her şeyiyle bireyi eğitici işleve sahiptir, tam bir eğitim sürecidir. Hacı adayı, haccın her bir unsuru hakkında ne ölçüde yeterince bilgili ve bilinçli ise, haccın eğitsel işlevlerinin miktarı ve niteliği o oranda artacaktır.

Bütün bunlar şu gerçeğe işaret etmektedir: Bir hacı adayı ne kadar iyi bir kültürel birikime, bilgi birikimine sahipse, bilinç düzeyi ne kadar yüksekse..., haccın menâsikini o kadar iyi anlamlandıracak, o oranda onları etkin biçimde yerine getirecek; dolayısıyla hacdan gerçekte beklenen kazançları elde edecektir. Bunlar, hacı adayının eğitiminin gerekliliğini, önemini göstermektedir.

3. Hacı Adaylarının Eğitimi

Hazırlık aşamasından başlayarak yurda hacı olarak dönene kadar hacı adayı, eğitim-öğretime, etkilenmeye ruhen son derece açıktır, hazırdır. Bu uygun ortam, bu insanların din eğitimi açısından çok iyi değerlendirilmesi gereken önemli bir zaman dilimi, büyük bir fırsat olarak algılanmalıdır. Dolayısıyla, bu dönemde yapılacak din eğitimi, sadece hac ibadetiyle sınırlı görülmemeli; ondan hareketle diğer konuları da içine almalıdır. Haccın baştan sona çok iyi organize edilip iyi düzenlenmesi bile, bu eğitim çerçevesinde düşünülmelidir.

Hacı adaylarının eğitimini, üç aşamalı olarak ele alabiliriz: a- Hacdan önceki hazırlık dönemi, b- Türkiye'den ayrılışla başlayıp dönüşe kadar süren zaman dilimi ve c- Yurda döndükten sonra. Bu aşamalardan her bir öncesinde yapılması öngörülen eğitim hizmeti etkenlikle gerçekleştirildiği oranda bir sonraki aşamaya ait eğitim süreci o kadar iyi işleyecek, eğitim o oranda etkili ve verimli uygulanabilecektir. Bu aşamalar, böylesine birbiriyle ilişkili; bir önceki bir sonrakini belirleyici role sahip durumdadır. Şimdi bunları ana hatlarıyla ele alalım:

3.1. Hacı Adaylarının Hacdan Önce Hazırlık Döneminde Eğitilmeleri

Hacı adayı, hacca gitmeyi düşünmeye başladığı andan itibaren aslında kendisini kutlu bir eğitim sürecinin içine sokmaktadır. Çünkü çok önemli, çok kutsal bir yolculuğa çıkmayı düşünmektedir. Bu yolculuğa çok yönlü hazırlanmaya başlar. Bu bağlamda, kendi kapasitesince hazırlıklar yapar: Kul haklarından sıyrılmaya çalışır, ilişkili olduğu herkesten helâllik almalarını başlatır. Bu yolculuğunu bir tür âhirete yolculuk olarak algılar ve bu ayrılık duygularıyla savrulmanın verdiği heyecan ve hassasiyetle bu hazırlık çalışmalarını sürdürür. Bu hazırlık sürecinde hissettikleri, düşündükleri, yaşadıkları onu son derece etkiler, yönlendirir, tutum ve davranışlarında olumlu değişimlere yol açar. Bütün bunlar, hacı adayının kendini bir eğitim sürecinden geçirme çabasını işaretlemektedir.

Ne var ki, her hacı adayının bu kutsal yolculuğu algılayış düzeyi aynı değildir. Bu nedenle her birinin hazırlık çalışmaları ve bu çalışmalarının niteliği birinden diğerine farklılaşmaktadır. Dolayısıyla bu hazırlık çabalarının, her hacı adayında aynı düzeyde olumlu sonuçların oluşmasına yol açacağı düşünülemez.

Bu hazırlık çalışmalarının niteliği, hacı adayının yapacağı hac ibadetini gerçekleştirme düzeyini belirleyici role sahiptir. Hazırlıklar ne kadar kaliteli ise, hac ibadetinin o oranda lâyıkıyla yerine getirilebilmesini etkileyecek, o oranda hacı adayının bu ibadeti yerine getirme hususundaki heyecanı, coşkusu, tutkusu ve gönüllü gayreti artacaktır, denebilir.

İşte bu durum, hacı adaylarının eğitimine henüz yolculuğa çıkmadan önceki hazırlık aşamasında başlanmasını gerektirmektedir. Bu aşamada yapılacak etkili bir eğitim, hacı adayının hazırlık çalışmalarının kalite düzeyini yükseltecek; hacı adayının duygu, düşünce ve tutum itibarıyla hac ibadetine daha iyi hazır hale getirecektir. Bu hazırlık, hacı adaylarının, Haremeyn'deki sevk ve idareleri açısından da kolaylıklar sağlayacaktır.

Hac öncesi eğitiminde daha çok hac ibadetinin anlamını, önemini, işlevlerini hacı adayına kavratarak, onun hac ibadetinin bilincine varmasını sağlamak, bu konuda arzu ve iştiağını artırma, heyecanlandırma, ilgi düzeyini yükseltme amaçlanmalıdır.

Bu amaca ulaşmak için seçilecek olan muhteva, haccın menâsikinden kesitleri, ilgili boyutlarıyla ve bu bağlamda ihtiyaç duyulduğu kadarıyla ihtiva edebilir. Bundan sonra zaman olursa haccın ifasına dönük teknik bilgilere yer verilebilir. "Zaman olursa" diyorum; çünkü bu tür bilgileri yolculuk başladıktan sonra da vermek mümkündür; hatta bu safhada daha etkili olabilir; zira onları öğrenmeye hacı adayı acil ihtiyaç duymaktadır, ona isteklidir, daha hazırdır.

Bu dönemdeki eğitimde, haccın önemi kavratılırken, bu ibadete/yolculuğa hazırlık sadedinde nelerin nasıl yapılacağı konularında da hacı adayı bilgilendirilerek bilinçli hale getirilmelidir.

Hac öncesi eğitimin en önemli handikabı, hacı adaylarını bir araya topalayabilmektir. Bu konuda çözümler üretmek gerekmektedir. Ancak, her hâlükârda katılabilenlerin bu eğitimden geçirilmesi sağlanabilir. Eğitimden geçirilmiş hacı adayları, diğerlerini etkileyebilir, onları yönlendirebilirler.

3.2. Hacı adaylarının Türkiye'den ayrılışla başlayıp dönüşe kadar süren zaman diliminde eğitimleri

Bu zaman dilimi içinde tamamen formel eğitim etkinlikleri yanında olabilir diğince her zaman ve her yerde hiç çaktırmadan ve her fırsatı değerlendirme anlayışıyla eğitim sürecini sürekli hale getirmek gerekmektedir. Hac menâsiki-ni yerine getirirken, bir yeri ziyaret ederken, ulaşım esnasında, yemekte...vb.

Bu dönemdeki eğitimde, tabîî ki, hac ibadetinin lâıyıkıyla yerine getirilmesine ilişkin bilgilere ağırlık verilecektir. Hacı adaylarının acil ihtiyaçları da budur; dolayısıyla bu konularla özellikle ilgileneceklerdir. Ancak, bu yapılırken haccın menâsikinin arka planı, sembolik yönü, temsil yönü özellikle ve öncelikle öğretilmelidir. Bu bağlamda haccın tarihî boyutu, kültürel boyutu, ahlâkî boyutu, içtimaî boyutu, yani haccın hikmetleri özellikle ele alınmalıdır. Haccın insanı arındırmasının nasıl gerçekleşeceği ve umulan sonuçları/ürünleri/alametleri üzerinde durulabilir. Haccın hikmetlerini iyi kavrayan biri, bu ibadeti daha lâıyıkıyla yerine getirme imkânını elde eder; ibadette derinleşebilir.

Bu aşamada eğitimin muhtevası, asla haccdan ibaret olmamalıdır. Hac ibadetinden hareketle dinin bütününe ilişkin bilgi kazandırılmalı, özellikle ahlâkî değerlerin tanıtılıp özümsetilmesine ağırlık verilmelidir. Bu çerçevede, hacı adaylarının bu topraklardaki hayata iyi uyum sağlamaları, burada insanlarla ilişkilerini istenen düzeyde gerçekleştirmelerine yönelik konulara mutlaka öncelik verilmelidir. Bu konularda çok ciddi sorunlar, hak ihlâlleri yaşanmaktadır (Meselâ bk. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı I*, 2004, Ankara, s. 504-505). Bazı hacı adaylarının, âdeti iyice günahkâr olarak yurda döndükleri söylenebilir. Yaşadıkları hayat konu edilerek onun üzerinden dinin ilkelerinin, değerlerinin onlara kazandırılmasına çalışılması, eğitimin etki derecesini yükseltecektir.

Bu dönemdeki eğitim, hac ibadeti yerine getirildikten sonra yurda dönüş kadar yoğunluğu azaltılmaksızın devam ettirilmelidir. Bu aşamada, hacılara hacı olmanın ne demek olduğu, gerçekten hacı olan bir kişinin bundan sonraki hayatının nasıl olacağı hususlarına ağırlık verilerek onların dindarlık bilgi, anlayış ve bilinç düzeylerini yükseltmek amaçlanmalı; konular buna göre belirlenmelidir. Böylece hac, yetişkin din eğitimi faaliyetleri için çok önemli bir vesile/fırsat haline dönüşecektir.

Hanım hacı adaylarının irşad hizmetlerinden daha iyi yararlanabilmeleri için bayan görevlilerimizin sayılarının artırılması gerekmektedir. Bu görevlilerimize hanım hacı adayları, her türlü özel sorularını rahatlıkla sorup cevaplarını alabilmektedirler. Mescid-i Nebevî'yi ziyaret esnasında bu görevlilerimize özellikle ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkemizde din eğitimi faaliyetlerinden pek yararlanamayan kadınlarımızın eğitilmeleri için hac bulunmaz bir fırsattır; çok iyi değerlendirilmelidir.

Bu dönemdeki irşad hizmetleri sadece kafiye başkanları tarafından yerine getirilmemeli; mutlaka özel olarak oluşturulan irşad ekibinin katkıları alınmalıdır. 2005 yılında kafiye başkanları, özellikle hacı adaylarının sevk ve idaresine ilişkin olumsuzlukların giderilmesinde irşad ekibinden gelenlerin konuşmalarının daha etkili olduğunu dile getirmiş teşekkür etmişlerdi. Ancak, irşad ekibinin çok iyi organize edilerek, bütün hac kafilelerine ulaşma ve hepsine olabildiğince eşit miktarda hizmet sunma önlemleri alınmalıdır.

Bunun için de, kabile başkanları, kendi irşad faaliyetleriyle yetinmemeli, irşad ekibinden de katkı istemelidir. Bu başkanlar ayrıca, bu toplantıların iyi organize edilmesi hususunda titiz davranmalıdırlar (Bk. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı I*, s. 500-501).

İrşad ekibi, hacı (aday)ların(ın) ihtiyaç duydukları her konuda rahatlıkla soru sorup fetva alabilmeleri için bir düzenleme yapmalıdır. Bu anlamda, özellikle telefonla ulaşma imkânı sağlanmalıdır. Yüz yüze konuşmaktan utandıkları birçok meseleyi bu yolla rahat dile getirmelerine imkân sağlandığı gibi mesafe sorunu da böylece çözülmüş olmaktadır.

Fetva ile görevli kişilerin, fetva birliği sağlaması, zihinleri karıştırıcı tutumdan uzak durmaları için önlemler alınmalıdır. Bu amaçla toplanıp konuları görüşmeleri sağlanabilir.

Bu dönemdeki irşad hizmetlerinin en önemli sorunlarından biri, ses cihazlarıyla donanımlı uygun toplantı mekânlarının bulunamamasıdır. Kiralama ekibi, binaları kiralarken bunları da dikkate almalıdır.

3.3. Hacıların yurda döndükten sonra eğitimleri

Yurda döndükten sonra da her müftülüğümüz, hacı adaylarının adres listelerini saklayarak onların aralarında arkadaşlık bağlarının oluşturulmasına dönük tedbirler almalı, buna yönelik birtakım etkinlikler planlamalıdır. Bu bağlamda, aynı dönem hacıların belli periyotlarla bir araya gelmeleri sağlanabilir ve bu arada din eğitimi eksiklerini/ihtiyaçlarını giderecek eğitsel düzenlemeler gerçekleştirilebilir. Hacılar arasındaki arkadaşlık ilişkileri dostluklara dönüşmekte ve onlarda çok olumlu eğitsel etkileri olmakta, istenen davranış değişikliklerine neden olmaktadır.

4. Hacı (aday)ların(ın) Eğitimlerine İlişkin Temel İlkeler

4.1. Her şeyden önce bu eğitimin, yetişkinlere yönelik olduğu unutulmamalıdır. Yetişkinlerin öğrenmesi, gençlerin ve çocuklarından oldukça farklıdır; dolayısıyla bu eğitim etkinliklerinin tümünün, yetişkinlere göre düzenlenmesi için önlemler alınmalıdır.

4.1.1. Yetişkinlerin öğrenmeye yönelimleri, hayat merkezlidir. Bu nedenle yetişkin öğrenmesini örgütlerken onun yaşama durumları konu edilmeli; verilecekler onlar üzerinden verilmelidir. Bu yüzden öğretim içeriği soyut kalmamalı, hacı adaylarının hayatı materyal olarak kullanılmalı, dinsel bilgiler onlarla bütünleştirilerek verilmelidir. Bu çerçevede, onların Hicaz'daki günlük hayatları, orada farklı yerlerdeki, farklı konumlardaki tutum ve davranışları özellikle konu edilmelidir.

4.1.2. Yetişkinler, ilerde hatırlayıp kullanacakları bir öğrenmeye pek ilgi duymazlar. Onlar yaşadıkları zaman diliminde ihtiyaç duydukları, hemen kullanabilecekleri bir öğrenmeye daha istekli yönelirler. Onun için hacı adayları-

na öğretmek istenilen içerik, onların ihtiyaçlarıyla irtibatlandırılarak, onları nasıl karşılayacağı belirtilerek verilmelidir. Ayrıca, onlar, bazen aslında ihtiyaç duyması gereken bir hususa ihtiyaç hissetmeyebilirler. Bu durumda önce bu ihtiyaç hissettirilip ondan sonra ona yönelik öğretim düzenlenmelidir.

4.1.3. İnsanlar arasındaki bireysel farklılıklar, yaş ilerledikçe artar. Dolayısıyla, yetişkin eğitiminde biçim, zaman, yer, öğrenme hızı ve yaklaşımındaki farklılıklar çeşitlenir, çoğalır. Bu farklılıklar göz önünde bulundurularak eğitimi düzenlemek gerekmektedir (Geniş bilgi için bk. Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 2005, Ankara, s.185-6).

4.2. Bu her safhaya ait eğitim etkinliklerinde çağdaş teknolojik imkânlardan olabildiğince yararlanılmalıdır. Bilgisayar, film, VCD, broşür gibi bütün işitsel ve görsel eğitim materyalleri hazırlatılmalı veya temin edilmeli ve bunları kullanarak eğitimin daha ilgi çekici, dolayısıyla daha etkin ve verimli hale gelmesi sağlanmalıdır. Söz gelimi, tavaf gibi hac menâsiki, film izletilerek öğretilir. Tarihî mekânlar gezdirilirken, herkesin eline yazılı metinler/broşürler verilebilir. Hacı adaylarının uçağa, asansöre ve otobüslere binerken ve inerken ve benzeri konumlarda takındıkları tutum ve davranışları daha önceden kayda alınmak suretiyle perdeye yansıtılıp onlar üzerinde tahliller yapılarak konular işlenebilir (Ancak bu yapılırken asla kişiler öne çıkarılmamalıdır. Dolayısıyla bu görüntüler, başka ülkelerin hacılarına veya bizim daha önceki yıllardaki hacılarımıza ait olabilir).

4.3. Bu eğitimlerin tümü, olabildiğince uzman eğitimciler tarafından verilmelidir. Neyi, kime, ne kadar, nerede, niçin, nasıl öğreteceğini bilip beceremeyen kişiler, yararlı olmak isterken zararlı olabilirler. Her bilenin öğretemeyeceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu yüzden, bu eğitim işinde görev verilecek olan kişilerin bu nitelikleri göz önünde bulundurularak seçilmelidir. Bu kişiler (irşad ekibi elemanları, kabile başkanları ve rehber din görevlileri) bu amaçla bir eğitimden geçirilebilir.

Ayrıca, bu eğitimcilerin, tutum ve davranışlarıyla iyi örnek olmaları önem arz etmektedir. Onların bu tutumları, son derece önemli eğitsel işleve sahiptir. Eğitimciler, ne söylediklerinden ziyade ne olduklarıyla muhataplarını etkilemektedirler.

4.4. Bu eğitim etkinliklerinde musikinin gücü mutlaka devreye sokulmalıdır. Bu bağlamda, eğitim etkinliklerinde Kur'an kıraatına ve Türk tasavvuf musikisine yer verilmelidir. Ancak, bu olabildiğince profesyonelce yapılmalıdır. Bu amaçla yeterli sayıda eleman görevlendirilemeyebilir. Bu eksikliği, bant, CD vb. görsel ve işitsel materyallerle kapatmak mümkündür.

4.5. Hacı (aday)ların(ın) her aşamadaki eğitimleri için program(lar) hazırlanmalıdır. İç tutarlılığa ve bütünlüğe sahip olacak olan bu program(lar)ın etkin, belirlenen amaçları tam olarak gerçekleştirecek nitelikte uygulanabilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır.